

DA ȘI DLR – PERMANENTE ȘI MUTAȚII ÎN LEXICOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Începând din 1869, când Societatea Academică Română a luat inițiativa întocmirii *Dicționarului limbii române*, munca și strădaniile multora s-au constituit într-o adevărată istorie a acestei lucrări de primă importanță pentru cultura națională.

După încercarea lui A. T. Laurian și I. C. Massim, care au scos două volume ce cuprind cuvintele de origine latină și unul pe cele de alte origini, realizând astfel unicul dicționar academic încheiat al limbii române, până în prezent, necorespunzând însă cerințelor Academiei, B. P. Hasdeu a elaborat și el, într-un interval de 13 ani, trei volume din *Etymologicum Magnum Romaniae*¹, ajungând doar până la cuvântul *bărbat*, deoarece concepute tratărea fiecărui cuvânt ca pe o adevărată monografie. Cel care îl urmează pe B. P. Hasdeu la elaborarea *Dicționarului Academiei* este Al. Philippide, care îmbogățește materialul existent cu un număr impresionant de citate-context ce, în parte, stau și la baza fișierului de astăzi al dicționarului. În 6 ani, Al. Philippide reușește să redacteze cuvintele până la prepoziția *pe*, fără să tipărească însă decât două machete.

În 1906, când Academia Română trece lucrările *Dicționarului limbii române* în responsabilitatea lui Sextil Pușcariu, jaloanele principale ale elaborării *Dicționarului Academiei* erau deja trasate: se consumaseră o serie de curente și încercări, mai mult sau mai puțin justificate în ideea cristalizării unei limbi literare unitare, cum au fost, spre exemplu, ideile latiniste, italianizante sau etimologizante; B. P. Hasdeu acordase o atenție deosebită cuvintelor populare și bătrânești, iar Al. Philippide celor neologice. Lui Sextil Pușcariu, care venea în câmpul filologic cu o pregătire științifică remarcabilă (să amintim aici doar una dintre lucrările apărute până atunci, în 1905, la Heidelberg, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element*), cu avântul tinereții și receptiv la noutățile epocii, îi rămâne să valorifice cu discernământ – ceea ce și face – atât dicționarele deja existente, cât și izvoarele de tot felul – beletristice, tehnico-științifice, dialectale – de care se servește pentru a îmbogăți fișierul preluat de la Al. Philippide. Astfel, *Dicționarul limbii române* al Academiei², căruia Sextil

¹ Tomul I, București, 1886 (dată corectată în 1887 de Mircea Seche, în *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II, București, 1969, p. 11).

² Pe care îl vom cita în continuare cu sigla DA.

Pușcariu i-a asigurat unitatea prin faptul că „toate articolele au fost revăzute, completate și uneori modificate în întregime de el”³, se prezintă ca un instrument modern de învățare corectă și cunoaștere a unui material lexical autentic, vorbit de către toți românii. Lucrarea are mare deschidere spre cuvintele vechi, populare și regionale, căci, potrivit concepției redactorului responsabil, în cuvintele populare „se oglindește geniul limbii noastre”⁴ și „adevărata comoară lexicală... zace în limba vorbită de popor”⁵.

Sextil Pușcariu are în vedere realizarea unei lucrări care să se adreseze în primul rând publicului larg, fapt care l-a ghidat în selectarea cu grijă a materialului lexical de care dispunea. Fără să neglijeze neologismele, cum făcuse B. P. Hasdeu, dar fără să le accepte pe toate, ca Al. Philippide, recunoaște necesitatea introducerii în dicționar a unor termeni neologici, mai ales tehnici⁶. Frământarea lui Sextil Pușcariu în legătură cu acordarea statutului de cuvânt al limbii române unor termeni neologici și cu lupta împotriva unor cuvinte care astăzi sunt fixate deja în limba literară trebuie corect înțeleasă. Era începutul de secol XX, când mulțime de cuvinte noi se îmbulzeau, îmbrăcate în straie diferite de ale cuvintelor noastre, să între mai ales în vorbirea intelectualilor cunoscători de limbi străine. Sextil Pușcariu a emis un principiu – valabil și astăzi – potrivit căruia „vom primi... dintre neologisme numai pe acelea cari exprimă o idee sau nuanța unei idei, pentru care limba noastră nu are un termen neechivoc”⁷ și care apare și la scriitorii noștri mari. Cu toate acestea, uneori este imposibil de prevăzut pentru care cuvânt sau formă va opta uzul general. De exemplu, forma *abundent*, sub care s-a fixat cuvântul în limba română literară actuală, era semnalată, cu indulgență, în DA sub cuvântul-titlu *abundant*, după *adondant* și *abondent*. Este deci de înțeles de ce se ridică Sextil Pușcariu împotriva unor cuvinte ca *busculadă*, *gambă*, *maladie* sau *acuză* („a învinui”). Mai târziu, însă, în 1926, același Pușcariu scria: „Neologismul e azi pe cale de a pătrunde în popor, deci de a câștiga toate drepturile de cetățean”⁸ sau, și mai târziu: „Cuvintele culturale și neologismele au ajuns să egaleze în frecvență pe cele vechi”⁹. Această situație, care se datorește schimbărilor ce survin permanent în evoluția societății, se face simțită și astăzi cu cel puțin tot atâta acuitate ca în vremea lui Sextil Pușcariu.

Pentru structura generală a DA, redactorul responsabil se inspiră din dicționarele franțuzești, având ca exemplu *Dicționarul general al limbii franceze*

³ *Prefață* la DA, tomul I, partea II, C, București, 1940.

⁴ *Raport către Comisiunea Dicționarului*, în DA, tomul I, partea I, A – B, București, 1913, p. XVI.

⁵ *Ibidem*, p. X.

⁶ *Ibidem*, p. XIX.

⁷ *Ibidem*, p. XX.

⁸ Sextil Pușcariu, *Dicționarul Academiei* [broșură], București, 1926, p. 13.

⁹ Idem, *Călare pe două veacuri*, [București], 1968, p. 352.

de A. Hatzfeld, A. Darmesteter și A. Thomas, și pune astfel la îndemâna generațiilor care i-au urmat un model lexicografic adecvat necesității de a cuprinde tot ceea ce poate fi spus despre un cuvânt într-un dicționar de acest tip.

Preocupat permanent de interpretarea semantică a materialului lexical, Sextil Pușcariu așază la baza clasificării sensurilor în DA principiul istoric¹⁰, observând că prima atestare a cuvântului nu aparține întotdeauna celui mai vechi sens al lui sau celui mai răspândit și nici sensul cel mai răspândit nu coincide întotdeauna cu sensul cel mai vechi¹¹. În asemenea cazuri, primul sens va fi cel etimologic, după care vor urma celelalte, organizate prin coordonare, când sensurile sunt pe același plan, și prin subordonare, când ele derivă unele din altele, căci „numai astfel putem vedea la fiecare cuvânt și istoria lui”¹². Această organizare din punct de vedere semantic a materialului lexical, cu numeroase ramificații, decurge din felul în care înțelege Sextil Pușcariu cuvântul: „Cuvântul nu-i decât o formulă simplă pentru un complex de idei”¹³. Fără îndoială, DA rămâne opera principală a vieții savantului clujean, cum însuși o spune¹⁴.

În seria nouă a *Dicționarului Academiei* (care începe cu litera M)¹⁵, principiul istoric, preluat din DA în coordonatele expuse mai sus, imprimă lucrării una dintre cele mai importante caracteristici: faptul că fiecare cuvânt este tratat într-o manieră monografică face ca DLR să cuprindă astfel istoria vocabularului românesc din cele mai vechi timpuri până astăzi.

Oglinda articolului din DA se regăsește aproape cu toate compartimentele sale în DLR: categoria gramaticală, înlănțuirea sensurilor și ilustrarea lor prin citate, formele flexionare și variantele, etimologia. Observăm că DLR nu mai traduce sensurile în franceză, așa cum făcuse DA, privându-se astfel de cartea de liberă circulație în lumea romanică. De asemenea, raportat la DA, alineatul etimologiei este mult mai sărac în DLR, căci aici sunt date doar etimoanele (derivate și compuse când este vorba de etimologia internă, cuvântul străin din care provine în mod direct cuvântul românesc sau cuvintele străine când este vorba de etimologia multiplă), fără alt comentariu sau fără indicarea surselor bibliografice. Această critică, îndreptățită într-o anumită măsură, adusă DLR-ului poate fi contracarată de ideea care i-a călăuzit pe redactorii responsabili ai seriei noi de a da, până la realizarea unui dicționar etimologic propriu-zis, care exista în intenția

¹⁰ Vezi *Raport...*, p. XXIX.

¹¹ *Ibidem*, p. XXXI.

¹² *Ibidem*, p. XXIX.

¹³ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1940, p. 108 (ed. Ilie Dan, București, 1976, p. 105); vezi și idem, *Études de linguistique roumaine*, Cluj – București, 1937, p. 353.

¹⁴ Vezi Sextil Pușcariu, *Călare...*, p. 335.

¹⁵ Citat în continuare cu sigla DLR.

Academiei Române, și o informare sumară, care să suplinească într-un fel lipsa din lingvistica românească a acestui tip de dicționar.

Deosebirea esențială între cele două serii ale *Dicționarului Academiei* este cauzată de diferența epocilor în care au fost elaborate. Să nu uităm că s-au scurs aproape 100 de ani de la redactarea primelor articole din DA. Printr-o simplă judecată logică ne dăm seama că inventarul lexical de la începutul secolului nostru era mai puțin bogat decât astăzi și mai puțin diversificat. Izvoarele din care au fost extrase atestările folosite în DA sunt, și prin forța împrejurărilor, mult mai restrânse decât cele folosite în DLR, chiar dacă s-au mai înmulțit de la primul volum (A – B), apărut în 1913, până la ultimul (C integral), apărut în 1940. Pe lângă materialul extras din izvoarele vechi, populare și regionale, utilizate în DA, redactorii actuali au îmbogățit fișierul cu exemple din alte scrieri vechi, publicate în ediții critice recente, din glosare, din studii de terminologie, din materialele atlaselor lingvistice și ale anchetelor dialectale, din diverse studii etnografice, din culegeri de folclor și din multe opere beletristice. Toate acestea au făcut ca dicționarul să cuprindă atât termeni, cât și sensuri noi, forme flexionare deosebite, locuțiuni și expresii neatestatate încă în alte dicționare. Aceasta, pe de o parte. Pe de altă parte, o mulțime de cuvinte și-au schimbat statutul: locul unor termeni curenți a fost luat de alții neologici, primii restrângându-și sfera de circulație sau fiind chiar scoși din uz. Însuși Sextil Pușcariu observa că o serie de „neologisme dialectale” întrebuintate și pricepute numai în Ardeal și Bucovina sunt pe cale să dispară din grai¹⁶. Alte cuvinte, date în DA ca fiind active într-o anumită parte a țării (mai ales în Transilvania), au devenit arhaisme chiar și acolo.

Astăzi avem impresionant de mulți termeni științifici și tehnici intrați din ramurile de vârf ale acestor domenii, care în mod firesc nu au putut să fie incluși în volumele DA. În plus, chiar dacă unele cuvinte tehnice și-au câștigat un loc în lista de cuvinte a DA, definițiile lor nu mai corespund exigențelor științifice din perioada actuală. Acesta este doar unul dintre aspectele care ar justifica pledoaria pentru necesitatea de a se relua redactarea volumelor DA, în ideea obținerii unui dicționar integral al limbii române, unitar, mai apropiat de realitatea actuală, elaborat pe baza aceluiași principii și norme.

În ce privește DLR, este știut faptul că definițiile unor termeni din domeniul ideologic, politic, economic și chiar social au fost deformate, fiind obligatoriu încadrate în formulări stereotipe, care estompau sau augmentau, după interesele ideologiei epocii de dinaintea lui 1989, unele elemente definitorii ale acestor termeni. Pentru corijarea definițiilor de acest fel, se simte nevoia de fascicule suplimentare, corespunzătoare volumelor apărute.

¹⁶ Vezi *Raport...*, p. XXI-XXII.

De altfel, se știe că vocabularul evoluează permanent, ceea ce impune reluarea periodică a dicționarelor, chiar și a *Dicționarului Academiei*, pentru a reflecta cât mai exact stadiul la care a ajuns lexicul limbii.

Redactorii DLR, valorificând, în volumele apărute, pe lângă propria lor muncă, și strădaniile câtorva generații de cercetători ai limbii române, consideră o onoare să fie alături de redactorii DA, despre care Sextil Pușcariu scria că erau „devotați aceluiași țel de a urni un vehicol din loc, nu pentru un folos imediat, ci pentru a pregăti în zeci de direcții terenul generațiilor viitoare”¹⁷.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

¹⁷ Sextil Pușcariu, *Călare...*, p. 367.